

# Fallasier som konstruktiva språkval:

en perspektivistisk syn på möjliga argument

Anders Sigrell



Texten ingår i:

Bruhn, Tommy (red.)

BERÄTTELSE, RETORIK OCH MEDIER

TEXTER TILL MINNE AV SOFI QVARNSTRÖM

Serie: Studia Rhetorica Lundensia nr 5

Sida. 119-134

<https://doi.org/10.37852/62.c103>

Studia Rhetorica Lundensia kan beställas via Lunds universitet: [www.ht.lu.se/serie/rhetorica/](http://www.ht.lu.se/serie/rhetorica/)  
E-post: [skriftserier@ht.lu.se](mailto:skriftserier@ht.lu.se)

Copyright The editors and the authors, 2020

All texts from this volume is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

All images are all rights reserved, and you must request permission from the copyright owner to use this material.

ISBN 978-91-89213-04-3 (print)

ISBN 978-91-89213-05-0 (PDF)

<http://doi.org/10.37852/62>

Studia Rhetorica Lundensia 5

ISSN 2002-2018



**LUNDS**  
UNIVERSITET

## Fallasier som konstruktiva språkval: en perspektivistisk syn på möjliga argument

*Anders Sigrell*

Det finns mycket som utmärker Sofi som lärare och forskare. Hennes skarpsinne, detaljkänsla och moraliska engagemang är otvetydigt. Det visar sig t.ex. i artikeln ”Är mediet retoriken? Mediering av skogsfrågan 1894”. Ett framträdande drag där är kontextens betydelse för retorisk analys av olika kommunikativa uttryck. I föreliggande artikel behandlas också kontextens betydelse för en argumentationsform som väckt alltmer intresse på senare år, fallasier – argument som ser ut vara hållbara, men i en specifik kontext inte är det. Ett övergripande antagande är således att fallasiernas svaga giltighet är kontextbunden. Detta talar för att det kan finnas skäl att ompröva synen på fallasier som enbart användbart för kritisk retorikanalys, och möjligen se dem som ett språkval för konstruktiv kommunikation. Ett antal fallasidefinitioner behandlas översiktligt för att kontrastera dess möjliga bruk för kritisk argumentationsanalys, med bruket av fallasier också inom argumentationsproduktion, alltså hur vi kan tänka runt hur vi ska välja att argumentera. Jag vill tro att fallasier kan vara ett konstruktivt val i vissa kontexter, något som också aktualiserar frågan om fallasiernas etiska berättigande utifrån kontextuella aspekter.

Ett problem som levt kvar hos retoriken trots teoretiska moderniseringsprocesser med nydanande bidrag från bl.a. Perelman, Toulmin och Bitzer är en eftersläpande upplysningsliberal kritik mot retorikens etiska grundvalar. Mot bakgrund av en moralfilosofisk hållning som bottnar i föreställ-

ningen om en allmängiltig etik, möter retoriken alltjämt motstånd i dess protagonereiska credo om det som kan vara på annat sätt *dissoi logoi* (Mendelson 2002). Mitt i korselden mellan retorikens perspektivistiska<sup>1</sup> förhållningssätt till argumentkonstruktionens funktion och logikens intresse för formella regler för konstruktionens absoluta giltighet, finns en brokig samling argument som genom historien gått under benämningen fallasier. Under retorikens akademiska parentes under romantikens, upplysningens och modernismens 1800-tal stärktes uppfattningen att argumentation utanför den syllogistiska apparaten var icke-logisk och därmed inte intressant på annat sätt än som exempel på hur man inte får, bör eller ska göra när ett argument bildas. Samtida retorikinfluerad argumentationsteori har dock börjat söka en nyanserad förståelse av argument vars beståndsdelar på olika sätt kan ifrågasättas, snarare än att stämpla dem formalistiskt som fallasier i bemärkelsen logiska felslut eller tillkortakommanden (Aune 2009 s. 94). För att en alternativ begreppsförståelse ska kunna diskuteras vidare redogörs nu för några dominerande fallasidefinitioner.

Att fallasibegreppet inte har fått någon större utbredning utanför filosofisk- och retorikorienterad argumentationsteori visar sig bl.a. i ordböckernas fåtaliga referenser. Den svenska Nationalencyklopedin saknar t.ex. uppslagsordet. Engelskans 'fallacy' ges däremot översättningen "misstag; vanföreställning". Översättningen har klara likheter med Nationalencyklopedins förklaring till 'sofism': "vileledande, logiskt ohållbart argument; spetsfundighet och ordvrängeri". Dessa synnerligen knapphändiga ordförklaringar räcker givetvis inte långt i ett försök att närma sig en mer retorikteoretiskt djuplodande förståelse, men kan ses som en indikation på att begreppet ligger långt ifrån att betraktas som populärvetenskapligt allmän-gods. Att fallasin lexikalt uppfattas som synonym med 'sofism' hänger sannolikt ihop med Aristoteles verk *Om sofistiska vederläggningar*, som be-

---

<sup>1</sup> Den vetenskapliga retorikens *doxologi*, tron att våra sanningsanspråk knappast kan vara annat än tillfälliga antaganden bestämda i en social gemenskap, den är inte relativistisk, utan just perspektivistisk. Allting kan betraktas ur en mängd olika perspektiv; det valda perspektivet avgör vad vi kommer att se. Men alla perspektiv är inte lika bra, utan en av retorikvetenskapens centrala uppgifter är att erbjuda redskap för en normativ bedömning av det konstruktiva i specifika perspektiv. Se vidare t.ex. Jørgensen 1998, Sigrell 2008 eller Kock 2008.

handlar vederläggningar som skenbart framstår som godtagbara men som visar sig felaktiga. Aristoteles skiljer där mellan fallasier som är språkberoende respektive språkoberoende, en dikotomi som kan sägas stå sig allttjämt (Aristoteles, 165b:23). Den samtida åtskillnaden mellan 'formella' och 'informella' fallasier överensstämmer med Aristoteles uppdelning då de språkoberoendes giltighet grovt sett kan prövas genom satslogik vilket inte är fallet med de språkberoende. Aristoteles dikotomi är emellertid på intet sätt är vattentät och de olika typerna går in i varandra, vilket jag diskuterat i en annan text (Sigrell 2001, s. 121).

Bland argumentationsteoretiker är det främst Hamblins fallasidefinition 'det som ser ut att vara giltiga argument men som inte är det', som kommit att bli vedertagen som en standarddefinition (van Eemeren et al. 1996 s. 70). Den definitionen är emellertid inte heller oomstridd. Hamblins eget påstående om att definitionen historiskt ska betraktas som mer eller mindre allmänt erkänd bland argumentationsteoretiker från Aristoteles och fram till introduktionen av sin egen definition 1970 avfärdas i en övertygande sammanställning av Hans Vilhelm Hansen (2002). Hansen erbjuder också en egen definition utifrån resultatet av sin analys av den så kallade standarddefinitionen och sin källgranskning som "an argument that appears to be a better argument of its kind than it really is" (2002, s. 152). Att ett argument just *framträder* som mer giltigt (rimligt och hållbart) än det i själva verket är blir en fundamental aspekt i Hansens definitionsanalys, tillsammans med en ontologisk aspekt (huruvida en fallasi verkligen är att betrakta som ett argument) och en validitetsaspekt (rörande logisk hållbarhet). Hansens historiska överblick visar också hur starkt förknippat fallasibegreppet inom argumentationsforskningen är med logiken; den absoluta merparten av de refererade källorna hos Hansen har 'logik' i titeln.

Att fallasier inte längre unisont och kategoriskt uppfattas som formella felsteg i någon form av logiska slutledningar utan andra funktioner än att bedra och förleda förnuftet, har på senare tid blivit allt tydligare. Argumentationsforskare inom framför allt den pragmadialektiska skolan, t.ex. van Eemeren, Grootendorst och Houtlosser, har försökt inlemma retorisk argumentation inom ramen för en dialektisk teori om *kritisk diskussion* (se t.ex. *Argumentation*, nr 14, 2000). Denna kritiska diskussion bygger på tio grundläggande villkor, eller 'budord' för kvalitativ dialog, och det är dessa

som inom den pragmadialektiska skolbildningen bildar gemensam grund för att identifiera fallasier. Hur det än må vara med legitimiteten i Hamblins anspråk på följdriktighet i den traditionella begreppsuppfattningen hävdar bl.a. van Eemeren att ett omprövande av Hamblins fallasidefinition kan öppna för en bredare förståelse av fallasier som ”discussion moves that damage the quality of argumentative discourse in some way” (Eemeren, van et al. 2008 s. 478), vilket skulle kunna vidga möjligheterna att belysa vad som i någon mening är bristfälligt eller osammanhängande i specifik argumentation (van Eemeren 2009 s. 111). Axiomet i en sådan pragmadialektisk definition är att målet för ett argumenterande meningsutbyte är att nå fram till ett samförstånd genom kritisk diskussion i bemärkelsen retoriskt argumentativ men dialektiskt målinriktad (Eemeren et al. 2008 s. 478). Fallasier betraktas naturligt nog som något hämmande för en dialektisk strävan efter diskursiv kvalitet med vissa formella kriterier. En sådan fallasiförståelse kan vara ett konstruktivt bidrag till vår retorikanalytiska begreppsarsenal. Att den pragmadialektiska fallasiförståelsen också behandlas på skandinaviska grundkurser i retorik kan tala för att den har en funktion att fylla (se t.ex. Hietanen 2014).

Frågan är dock hur konstruktiv det dialektiska synsättet är när det kommer till ett mer produktionsorienterat förhållningssätt, alltså hur vi kan tänka hur vi ska välja att kommunicera. Vilken grundläggande syn på argumentation och kommunikation som ligger bakom en sådan förståelse? Från min synvinkel finns det en klar risk med det dialektiska axiomet om att målet med all argumentation är att den ena parten helt och fullständigt ger upp sin position och ansluter till den andra. Pragmadialektikerna ser, som nämnts, argumentation som en aktivitet som syftar till att lösa problemet med skilda ståndpunkter. Det problemet löses genom att de två kontrahenterna har nått en gemensam överenskommelse genom att den ena parten ändrar sig. Antingen försvaras ståndpunkten på ett adekvat sätt mot kritiken, och då måste antagonisten gå med på att invändningarna inte håller streck; eller så lyckas inte antagonisten försvara ståndpunkten fullt ut och då måste ståndpunkten i fråga dras tillbaka. Den teoretiska utgångspunkten för detta synsätt kan sägas stamma från Sokrates dialektiska ideal att varje ståndpunkt bör testas i en rationell diskussion, tillsammans med Poppers falsifikationism som säger att det är förhållandevis lätt

att visa att något är riktigt, men det är först när vi inte kan visa att något är oriktigt som vi bör tro på det, med andra ord en kritiskt rationell hållning. En annan teoretisk grundsats som förenar den popperianska kritiska rationalismen med den pragmadialektiska synen på argumentationsteori är betoningen av grundsatsen att ett påstående och dess negation inte samtidigt kan vara sanna. En sådan syn ligger farligt nära en platonsk essentialism och tanken att det finns *ett* riktigt svar på frågan under diskussion.

För en retorisk doxologi fast förankrad i den protagoreiska uppfattningen att det kan finnas ett antal fullt berättigade ståndpunkter är tanken på ett slutgiltigt svar naturligtvis helt förfelad (se t.ex. Leff, 2000). Minns Aristoteles definition av retorikens domän som ”det som kan vara på annat sätt” (Retoriken 1357a). Men bara för att det inte finns ett riktigt svar på frågan under diskussion diskvalificerar det oss inte från ansvaret att välja. Retorikens normativa anspråk sätter därför spåkvalet och dess konsekvenser för kommunikationssituationens villkor och utfall i högsätet (se t.ex. Kock 2008 eller Sigrell 2008).

Fallasibegreppet har naturliga beröringspunkter med en mängd andra retorikteoretiska begrepp. Ett sådant är entymemet. I samtida argumentationsteori är den gängse entymemförståelsen ”truncated syllogism”, alltså ett argument med en logiskt nödvändig premiss outtalad (Jasinski, 2001 s. 206). Det är en entymemförståelse på tvärs med såväl Isokrates, som ser entymemet som den stilistiska knorren i ett argument/argumentation (Sigrell 2001 s. 261 ff), som mot Aristoteles, som har betydligt bredare syn än så på entymemet (Wolrath-Söderberg 2010 s. 36 ff). Många fallasier har sin grund i outtalade premisser. Det gäller både försvaret av och angreppet på en ståndpunkt. En typisk angreppsfallasi är den så kallade ’straw man-fallasin’ (halmdocka, nidbild), att man förvränger argumentationspartners argument eller tillskriver hen en ståndpunkt hen inte står för. Det är mycket vanligt i politiska debatter. Ett exempel: ”Vårt parti skulle aldrig lägga förslag som syftar till att folk ska tvingas lämna sina hem”. Ett argument som förekom i debatten om fastighetsskatt, som mycket tydligt tillskriver motsståndarna en åsikt de inte själva hävdar. Motsvarande försvarsfallasi har av pragmadialektikerna givits det inte lika poetiska benämningen ”denying an unexpressed premise” (Eemeren van & Grootendorst.

1992. s. 144). I entymematisk argumentation är det inte ovanligt att man formulerar sig på ett sådant sätt att man kan förneka en uppenbar premis eller slutsats. Ett exempel som tillskrivits kvällstidningen Expressen är "Olof Palme spelar tennis med Harry Schein varje torsdag. Han är numer riksbankschef". Vid anklagelsen för att ha förtalat Palme för nepotism ska man ha förnekat det och hävdat att man bara redovisat fakta. Till skillnad från en alltför logikorienterad dialektik tar en retorikanalys alltid hänsyn till kontexten. Ett entymem, också i förståelsen ofullständig syllogism, kan självklart vara ett konstruktivt argument. På samma sätt kan de fallasier som har grund i outtalade premisser i bestämda situationer vara konstruktiva, vilket för med sig att den specifika kontexten i högre grad förblir avgörande för ett arguments kvalitet.

Hur kan då fallasier uppfattas ur ett retoriskt perspektiv, om vi väljer att inte betrakta dem som logiska anomalier eller dialektiska chimärer? Scott Jacobs (2006) har bidragit till att vrida de informella fallasiernas kalejdoskop ännu ett varv genom sin fallstudie av de mediala efterdyningarna till Lyndon Johnsons kampanjreklam som blivit känd under namnet "The Daisy ad" och sändes i amerikansk TV den sjunde september 1964. Kampanjreklamen visar i korthet en flicka som står på en äng och räknar blomblad från en prästkrage (daisy), och när hon räknat till tio (i en något bruten talföljd) fryser bilden och pupillen i hennes ena öga zoomas in. En skarp mansröst tar över och börjar räkna ned från tio till noll, vilket avslutas med en sekvens där en atombomb exploderar med dess typiska svampformade rökmoln. Till dessa avslutande bilder bryter Lyndon Johnsons röst in och säger "These are the stakes: To make a world in which all of Gods children can live, or to go into the dark. We must either love each other, or we must die". Enligt Jacobs kan reklamen uppfattas som fallasi, med utgångspunkten att publiken självmant fyller i det implicita budskapet att valet av den republikanske kampanjmotståndaren Barry Goldwater som president leder till kärnvapenkrig och något slags apokalyptiskt scenario. Jacobs ger själv inga förslag på vilka fallasier det i så fall kan röra sig om. Argumentationen skulle kunna benämnas som en *straw man*, sett till att Goldwater kan påstås tillskrivas ett budskap som han inte står för. En sådan etikettering skulle dock bli problematisk sett till dennes uttalanden i kärnvapenfrågan som analysen nogsamt redogör för. Ett annat alternativ

är *slippery slope* i bemärkelsen att publiken emotionellt invaggas i föreställningen att det inte finns någon återvändo från nukleär krigföring om Goldwater kommer till makten.<sup>2</sup> Men även denna etikettering försvaras av Johnsons uttalanden om kärnvapen som ett fullt gångbart militärt alternativ bland andra. Jacobs kommer till slutsatsen att fallasin snarare bör betecknas som en *retorisk strategi*, som i ljuset av kampanjens kontext kan anses ha fungerat som ett deliberativt incitament likaväl som ett direkt persuasivt påverkansförsök, med ”The Daisy ad” som katalysator för kärnvapendebattens vidare utveckling.

Jacobs hävdar vidare att det inte finns några argument som inte är retoriska i någon mening, med följande motivering: “any aspect of discursive design that we can identify as present or absent or otherwise variable will involve strategy insofar as it will involve a choice with differential consequences for decision-making” (2006 s. 422-423). Retorikens domän som det deliberativa *valet* ringas således in som en central faktor att väga in vid bedömningen av argument som tänkbara fallasier (se t.ex. Kock 2008). Få argumentationsforskare vidhåller att samtliga diskrepanser mellan teoretiska ideal och faktiska argumentkonstruktioner ska betraktas som fallasier, vilket torde öppna för en mer funktions-, effekt-, och perspektivrelaterad begreppsanvändning. Willard skriver efter det vanliga påståendet ”fallacies are not always fallacious” att ”it is permissible to conceptualize the rules behind each fallacy more as a *topoi* than restrictions” (1989 s. 235 f). Enligt Willard är det alltså lovligt att se reglerna bakom fallasierna som platser där en kan hitta möjligen goda argument. Walton definierar en fallasi som ”a technique of argumentation that may in principle be reasonable but that has been misused in a given case” (Eemeren van et al. 1996, s. 181). Två citat som tydligt öppnar för att också fallasier skulle kunna vara en form konstruktiva språkval. Jacobs påpekar att etiketteringen ’fallasier’ generellt förbehålls för argumentationsförseelser som är så allvarliga att deras berättigande till användning starkt kan ifrågasättas (2006 s. 425).

2 Problematiken med att differentiera slippery slope från ad baculum (hotargument, ”med käppen”) kan för övrigt illustreras med Vivianne Franzéns (Ny demokratis partiledare 1993) uttalande ”hur länge dröjer det innan våra svenska barn ska vända ansiktet mot Mekka”, som både antyder ett framtida hot och anspelar på långsiktiga risker (Forum för levande historia 2010).



Frågan är om denna hållning är långsiktigt hållbar inom retorikforskningens argumentationsfält, där känslan för det i situationen passande formar breda och öppna teoretiska ramverk för möjliga argument.

### Tre fallasier som möjligt deliberativt konstruktiva topoi

Jag ska nu försöka bidra med tre exempel på hur frekvent förekommande informella fallasier (som inte låter sig härledas i logiska system) med perspektiv- och kontextväxling kan få väsentligt olika tolkningsmöjligheter med avseende på etik, mottagareffekt och möjligheter till deliberativ åsiktsbildning, och därmed möjligen utgöra grunden för konstruktiva språkval.

En vanligt förekommande ethosorienterad fallasi är *argumentum ad hominem*, som myntades av Locke men som kan härledas till Aristoteles resonemang om invändningar riktade mot människan och inte argumentet (Aristoteles 177b & 178b, Locke 1984 s. 411). Av denna finns det enligt Douglas Walton två varianter, där den ena ska förstås som ett direkt personangrepp (vilken han refererar till som 'abusive' och är mest frekvent förekommande i handböcker) och den andra som ett omständighetsrelaterat argument (circumstantial). Den direkta formen av ad hominem handlar om att angripa karaktären hos en motpart, genom att påvisa att trovärdigheten hos personen i en annan fråga är låg och därmed hävda att trovärdigheten är låg även hos hans ståndpunkter och/eller argument i den aktuella frågan. Om en vårdtagare på ett äldreboende exempelvis motsätter sig att vårdas av en sköterska för att hon vid ett tillfälle har sett honom krocka med bilen på parkeringen utanför, så rör det sig om en direkt ad hominem. Talar vi däremot om en rökande förälder vars hälsoargument mot rökning inför sina barn bemöts frågan "Varför röker du själv då?", har vi enligt Walton ett exempel på en omständighetsbetingad (circumstantial) ad hominem (2001)? Detsamma skulle kunna sägas om exemplet med politikerns misskötta privatekonomi och dennes ansvar för den gemensamma statliga ekonomin. Det har enkelt uttryckt att göra med hur ett svagt ethos ställs mot argumentets giltighet eller rimlighet, genom en underliggande förväntan på att "leva som man lär". Ska då detta betraktas som en fallasi i den bemärkelse som Jacobs betraktar som vanligt förekom-

mande, d.v.s. att argumentet är direkt oberättigat och helst inte borde tillåtas i en konstruktiv form av argumentation? Då landar frågan återigen i vad vi väljer att betrakta som konstruktiv argumentation. Att pröva ett arguments hållbarhet beroende på dess relation till trovärdigheten hos den som använder det kan också tolkas som en problematisering av argumentets etiska grund. Ska vi t.ex. förstå den rökande förälderns hälsoargument mot rökning som pliktetisk eller konsekvensetisk? Här kan den omständighetsbetingade varianten av *ad hominem* precis som hos slippery slope-argumentet i ”The Daisy ad” föra argumentationen mot en *definitions* *mäs sig fas* (Onsberg & Jørgensen 2008), där den som inte lever upp till sina egna förespråkade handlingsval har möjligheten att förtydliga implikationerna för sitt principiella (om än inte praktiska) ställningstagande.

En annan argumenttyp som vid en första granskning uppenbart framstår som ett brott mot konstruktiv argumentation är *argumentum ad verecundiam*, där återopandet av eller underkastelsen inför en auktoritet för att stödja ett argument står i fokus. Att hänvisningar till auktoriteter *per se* skulle vara fallasier är en problematisk position att försvara, då vi på många områden är beroende av auktoriteter för att kommunicera effektivt. Goodwin talar om tre former av auktoritet; den kommenderande (”command”), den som grundas på expertis (”expertise”) samt den sedlighetsvädjande (”shamefacedness”) (1998 s. 273 f). Den förstnämnda försätter motparten i en risk att bli uppfattad som ’olydig’, t.ex. när en förare vägrar kliva ut ur bilen trots uppmaning från en trafikpolis som stoppat denne i en kontroll. Den auktoritet som grundas på ett expertutlåtande försätter istället interlokutören inför risken att uppfattas som ’obetänksam’, när t.ex. en stadsjeepsägare ifrågasätter en energiingenjörns uttalande om att stadsjeepen är resursineffektiv. Den sista i Goodwins triad är liktydig med John Lockes definition av *ad verecundiam* - där den svarande ställs inför en situation där denne förväntas samtycka eller inte motsätta sig ett påstående utav respekt eller vördnad inför auktoriteten. Denna kategori blir emellertid relationellt bunden, då vi exempelvis kan se problemet i en meningsskiljaktighet om bibeltolkning mellan påven och en biskop, i en matros avvikande bedömning av väderförhållanden gentemot fartygskaptenens, eller i studentens kritiska synpunkter på en professors föreläsninginnehåll. Goodwin kallar den tredje varianten för ’den riktiga’ *ad verecundiam*. Lik-

väl har vädjan till auktoriteten i argumentation en möjlig konstruktiv funktion i att precisera vilka antaganden som kan godtas som grund till att föra samtalet vidare. Skulle vi inte kunna referera till Smittskyddsinstitutets rapport, tränarens spelsystem eller för all del det lilla barnets motivering ”mamma sa så”, skulle det bli svårt att föra en argumentation vidare, vare sig den har en rationell grund eller ej. Visar sig auktoriteten felaktig eller opålitlig kan argumentet deliberativt omprövas på nytt, eventuellt med nya auktoriteter som grundbultar i argumentationens utveckling. Det finns också en etisk aspekt av auktoritetsargument som är värd att nämna - de som vet med sig att de betraktas som förebilder (auktoriteter) har ett ansvar för sina ord och handlingar just för att de har denna egenskap (ibid. s. 273).

Vi kan lätt tänka oss en mängd situationer där den senare varianten av ad verecundiam skulle kunna vara en konstruktiv topik. Ett tydligt exempel är mötet där vi har lågt initialt ethos. Trots att det självklart inte bidrar till att lösa problemet med skilda ståndpunkter kan det vara såväl klädsamt som konstruktivt att av någon form av vördnad inte påpeka eller ifrågasätta felaktigheter. Det är en kommunikativ strategi helt i linje Ciceros term *insinuatio* från *De oratore*. Om man vet att mottagarna är kritiskt inställda till den tes man har för avsikt att driva kan det vara lämpligt att frångå dispositionsprincipen att tydliggöra syftet i inledningen. I båda fallen handlar det om att etablera ett tillräckligt starkt ethos för att ens argument ska kunna tas på allvar (Cicero 1.20). Här ser vi tydligt att det som ur en infallsvinkel otvetydigt är en fallasi, i vissa situationer lika otvetydigt kan vara ett konstruktivt kommunikationsval.

En tredje välkänd fallasi är *dubbla frågor* (many questions) i en mer sällsynt tillämpning där det förekommer fler än en implicit underliggande fråga i argumentkonstruktionen. Aristoteles nämner den specifikt i sin uppräknings av språkberoende felslut, och förklarar att respondenten ”i tron att den är *en* fråga antingen bekräftar frågan genom att inte besvara den, eller så blir han skenbart vederlagd” (Aristoteles 168a). Den kallas ibland även för ”den komplexa frågans fallasi”, med en hänsyftning till svårigheten att förhålla sig till frågans underliggande och förgivettagna antaganden. Enligt Walton är det mest karakteristiska för denna typ av argument dess konstruktion som en ”fälla” (entrapment), eftersom det

reducerar motpartens svarsalternativ till ett ensidigt direkt eller endast ett fåtal svar vilket kraftigt försämrar dennes möjligheter att fullfölja sin ståndpunkt i argumentationen i dess förändrade kommunikativa kontext (1999 s. 380). Vanligt förekommande exempel är satserna ”har du slutat snatta i mataffären?” och ”kan du erkänna att du har svårt att lyssna på goda argument?” eller ”när tappade du dina horn?”. Det sistnämnda ska enligt traditionen stamma från eristikern Eubulides (ibid s. 382), och skiljer sig så till vida att dess underliggande antagande insinuerar något metaforiskt om motpartens moraliska karaktär, medan de föregående inhyser ett antagande om en mer konkret egenskap eller oförmåga till en viss handling.

Även för dubbla frågor kan flera distinktioner mellan möjliga subtyper göras, och Walton föreslår en åtskillnad mellan ”en laddad fråga”, ”en komplex fråga” och ”en förutsatt premiss som fråga”. Den förstnämnda följer exemplet ”har du slutat snatta i mataffären?” i dess koncentration av tvivelaktiga antaganden, medan den komplexa frågan kan vara en konjunktiv sats, en disjunktiv sats eller en konditionalsats. Vi får således komplexa konstruktioner som ”kan du hämta Erik på dagis och lämna honom till mig på jobbet klockan tre?”, ”vore det bättre om Linda bar en röd eller grön hatt idag?” eller ”tänker du säga ifrån om Karl inte betalar tillbaka alla pengar han är skyldig dig innan torsdag?”. Den sistnämnda subtypen innefattar frågekonstruktioner där de förutsatta antagandena kan accepteras av motparten, t.ex. i ett rättsfall där någon som har fuskat med deklARATIONEN får frågan ”när slutade du medvetet göra felaktiga avdrag?” (Walton 1999 s. 381).

Under en skenbart enkelt identifierbar fallasi döljer sig återigen det kontextuella villkoret, och det finns många fler tänkbara tillämpningar av informationsförtätning i frågekonstruktioner som inte omedelbart bygger på syftet att försätta motparten i trångmål. Vi kan förutom allehanda syften bakom komplexa frågor och berättigade antaganden tänka oss ett pedagogiskt syfte, där frågor som ”varför är den här övningen nyttig” eller ”på vilka sätt blir vi klokare av att läsa den här texten” har en inneboende värdering om undervisningsinnehållet som inte nödvändigtvis behöver vara korrekt, men som tillfälligt flyttar tanken till en konstruktiv sida som aktivt söker metareflekterande svar om vad som kan vara utvecklande och värt att bära med sig i den repertoar vi har att välja från.

## Fallasier som topiker

Topos (platser i medvetandet för olika språkval) är ett av Aristoteles mer omstridda och mångtydiga begrepp. Jonas Gabrielsen har i en översikt av begreppets skiftande postaristoteliska bruk delat in topoi i fyra facetter: den *heuristiska*, den *kollektiva*, den *inferentiella* och den *kognitiva* (2008). Här kommer endast de tre förstnämnda att beröras, då den kognitiva facetten synsätt inte är direkt relevant i sammanhanget. Den heuristiska facetten behandlar konsten att finna stoff till argument, som inte är argument i sig. Det kan t.ex. handla om temat 'krig' och dess topiker 'härens faktiska styrka', 'härens potentiella styrka' och 'historik'. Inferentiella topiker berör istället möjliga former för delar av argumentkonstruktioner, som t.ex. 'definition', 'auktoritet', 'analogi', 'differens', 'orsak', 'klassifikation' eller 'generalisering'. Dessa topiker fungerar emellertid inte heller som argument i sig själva, då t.ex. analogin kan fungera som grunden för ett belägg till ett påstående, men inte gärna som påståendet eller faktatillståndet (ibid. s. 48). Anlägger vi t.ex. Toulmins argumentationsmodell på Gabrielsens exempel med analogin mellan USA:s växande utrikespolitiska inflytande sedan unionens grundande och EU:s antydda möjlighet till samma utveckling, blir belägget (B) att USA och EU har flera likheter medan faktatillståndet (F) enbart kan bekräfta USA:s utrikespolitiska makt och påståendet (P) är att EU kommer att få ett allt större utrikespolitiskt inflytande. Slutligen innebär kollektiva topiker i Gabrielsens uppdelning grovt sett det vi betraktar som möjligt stoff till ett tal, som exempel, aforismer och sentenser.

Med denna uppdelning av topiktyper som grund kan vi återigen beakta förhållandet mellan kontextualitet och fallasier. Ad hominem kan ses heuristiskt som en topos där människans förhållande till egna argument blir belyst i paret person/argument. Det kan också ses inferentiellt som en jämförelse mellan en persons erfarenheter och hennes ståndpunkt, och i termer av "common place" som en fråga om huruvida personen i fråga faktiskt lever som hen lär. Så till vida kan de olika toposvarianterna av ad hominem bidra med perspektivväxling, som ger oss uppslag till nya frågor som argumentation formad som syllogism eller entymem inte ger upphov till. Vad har personen för tidigare erfarenheter? Kan vi lita på denna per-

son? Vad säger det oss att personens eget beteende överensstämmer med hennes budskap? Vad säger det oss att personens eget beteende inte överensstämmer med hennes budskap? Delar vi hennes budskap? Delar vi hennes beteende? De svar vi kommer fram till behöver inte nödvändigtvis leda oss bort från ett konstruktivt deliberativt synsätt på frågan, då exempelvis den rökande förälderns avrådande budskap om rökning till sina barn inte bara talar till budskapets nackdel. Det faktum att föräldern inte *vill* röka och men ändå gör det väcker i sin tur frågan om rökning som något potentiellt beroendeframkallande.

Topos kan ses som en utgångspunkt för argumentkonstruktion, men bygger på en acceptans hos mottagarna som i slutändan bedömer argumentets relevans och rimlighet. De flesta topiska samband i Aristoteles *Retoriken* kan sägas utgå från normativa och empiriska generaliseringar från mänskliga erfarenheter, medan endast en liten minoritet bygger på enkla logiksemantiska principer (Braet 2005 s. 75). Som Braet visar kan "common topics" eller allmänplatser fungera entymemiskt som en underliggande premiss, t.ex. i fallet med topiken *mer/mindre sannolikt* (ibid. s. 77). Många fallasier bygger just som allmänplatser på en kunskapsmässig uppfattning där en viss överordnad princip leder fram till slutsatsen och det beslut till handling som fattas i en given kontext. Ad verecundiam skulle i det hänseendet kunna fungera som en allmänplats med formuleringen "mer eller mindre auktoritet". Om vi står i en främmande stad och försöker lokalisera ett hotell, och kartan visar en plats men en taxichaufför vi pratar med visar en annan blir vårt ställningstagande beroende av en auktoritetsbedömning. Alternativet med kartans auktoritet väcker frågor om kartans ålder, vem som har ritat den och stadens benägenhet till förändring och ombyggnationer. Alternativet med taxichaufförens auktoritet öppnar för frågor om chaufförens erfarenhet, taxibolagets trovärdighet etc. Skillnaden gentemot exempelvis Lockes uppfattning om ad verecundiam är i det här exemplet att det inte bara finns en utan flera auktoriteter som grund för handlingsvalet, och därtill att det inte nödvändigtvis skulle uppfattas som 'obetänksamt' eller oförskämt att inte välja att tro på taxichauffören och definitivt inte när det gäller kartan. Därmed ska detta inte uppfattas som ett försök till en ny ad verecundiam-definition, men väl en

vidgad problematisering utifrån många fallasiers karaktär som möjliga topoi för argumentation. I Perelmans förståelse av auktoriteters roll i praktisk argumentation är personens förhållande till argumenten en högst väsentlig aspekt, i den meningen att argument inte låter sig separeras från den som lägger fram dem. När det gäller icke-absoluta auktoriteter, d.v.s. sådana som inte anses obestridda för en viss mottagare (t.ex. Gud i vissa kontexter och kanske läkare/professorer i andra), blir det kriterier som kompetens, tradition, ålder och allmängiltighet som blir avgörande. Att vi långsiktigt skulle låsa fast oss vid icke-absoluta auktoriteter som garantier för teser avvisar Perelman, med motiveringen att ”sökandet efter en ny grund åtföljs oftast av att etablerade auktoriteter förkastas” (Perelman 2004 s. 119).

I sökandet efter retorikens förståelseram för fallasibegreppet inträder i mina ögon ett paradoxalt förhållande i att den form av argumentation som hos logiken tillskrivs retoriken alltjämt definieras utifrån logikens traditionella bestämmingar. Frågan om tolkningsföreträde inställer sig genast. Vilka förutsättningar finns för att etablera en retorisk förståelse av ett begrepp som till sin karaktär tillerkänns retorikens område, men som ändå har fått sin kärnbetydelse i vad som *inte* är logik? Om fallasier ska förstås som den logiska argumentationsapparatusens otjänliga slaggprodukter ter det sig onekligen som att modern retorisk teoribildning har en hel del att göra för att erbjuda en kontrasterande bild, även om bidrag från t.ex. pragmadialektiken öppnar för nya och bredare tolkningsramar. Det kan mot den bakgrunden finnas skäl att inom samtida retorisk teori söka alternativa begrepp för att fånga potentiellt bristfälliga argumentationskonstruktioner som inte fungerar som essentialistiska stämplor, utan också öppnar upp dem som potentiellt konstruktiva topiker. Ur ett perspektiv är retorikteorins mest grundläggande axiom att vi väljer språk, och att vi väljer fritt och därmed också är ansvariga för våra språkval. Men vi kan bara välja från den repertoar (*copia*) vi har till förfogande. Sett ur en didaktisk infallsvinkel erbjuder retoriken inget annat än en metareflexiv vokabulär för att möjliggöra just reflexion över kommunikationens villkor och utfall, samt övningar för att utöka vår copia. Sett i det ljuset behöver inte fallasibegreppet enbart reserveras för analys av påverkande kommunikation, utan kan också börja ses som produktionsorienterad plats att leta

efter konstruktiva argument. Med en sådan förståelse får vi ett utökad metaspråk för att kunna tala om hur vi ska kunna utöka vår repertoar av möjliga språkval. Precis så uppfattar jag utformning av en analyskurs som Sofi var med och utvecklade; det handlar inte bara – och kanske inte ens främst – om att hitta fel i en argumentation för att undgå att bli vilseledd. Minst lika viktigt är att träna att uppmärksamma konstruktiva val. Det visar sig t.ex. i att hon lagt in litterära texter för retorisk analys, och att i sådana texter påpeka eventuella fallasier som självklara tillkortakommanden vore att riskera att missa målet. Det är möjligt att Sofi skulle säga att kontexten får bli det som avgör.

## Referenser

- Aune, James Arnt. 2009. "Coping with modernity - strategies of 20th-Century Rhetorical Theory", s. 94. I: Lunsford, Andrea A. (red.) 2009. *The SAGE handbook of rhetorical studies*. SAGE publications inc.
- Aristoteles. 2000. (övers. Bydén, Börje). *Om sofistiska vederläggningar*. Stockholm: Thales Braet, A.C. 2005. The Common Topic in Aristotle's Rhetoric: Precursor of the Argumentation Scheme. *Argumentation*, nr 19 2005. <https://doi.org/10.1007/s10503-005-2313-x>
- Cicero M.T. 1976. *De inventione*. Loeb classical library
- Eemeren, van F.H & Grootendorst, Rob. 1992. *Argumentation. Communication, and Fallacies: APragma-Dialectical Perspective*.
- Eemeren van, F. H, Grootendorst, R. & Snaeck Henkemans, F. 1996. *Fundamentals of Argumentation History. A Handbook of Historical Backgrounds and Contemporary Developments*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum associates, Inc.
- Eemeren, van F.H & Houtlosser, Peter. 2000. Rhetorical analysis within a pragmadialectical framework. *Argumentation*, nr 14 2000.
- Eemeren, van F.H. et al. 1996. *Fundamentals of Argumentation Theory*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Eemeren, van F.H, Houtlosser, Peter & Snoeck Henkemans, Francisca. 2008. Dialectical profiles and indicators of argumentative moves. *Journal of Pragmatics*, nr 40 s. 475-493. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2007.12.002>.
- Gabrielsen, Jonas. 2008. *Tópik*. Åstorp: Retorikförlaget.
- Forum för levande historia. <http://www.levandehistoria.se/faq/Islamofobio>.
- Goodwin, Jean. 1998. Forms of Authority and the Real Ad Vercundiam. *Argumentation*, nr 15 1998.
- Hamblin, Charles N. 1970. *Fallacies*.
- Hansen, Hans.V. 2002. The Straw Thing of Fallacy Theory: The Standard Definition of 'Fallacy'. *Argumentation*, nr. 16 2002.



## FALLASIER SOM KONSTRUKTIVA SPRÅKVAL

- Jacobs, S. 2006. Nonfallacious rhetorical strategies. *Argumentation*, nr 20 2006. <https://doi.org/10.1007/s10503-007-9028-0>.
- Kjedsen, J. 2004. *Retorikk i vår tid*. Spartacus Forlag AS.
- Kock, ISSA-2006 proceedings.
- Kock, Christian. 2008. Choice is Not True or False: The Domain of Rhetorical Argumentation. *Argumentation*, nr 23 2008. <https://doi.org/10.1007/s10503-008-9115-x>.
- Leff, M. 2000. Rhetoric and Dialectic in the Twenty-first Century. *Argumentation*, nr 14 2000. <https://doi.org/10.1023/A:1007848912283>.
- Locke, J. 1984. *Essay Concerning Human Understanding*. Oxford University Press
- Mendelson, Michael. 2002. *Many sides: A Protagorean Approach to the Theory, Practice, and Pedagogy of Argument*. Dordrecht: Kluwer academic publishers. <https://doi.org/10.1007/978-94-015-9890-3>.
- Nationalencyklopedin på Internet, [www.ne.se](http://www.ne.se).
- Onsberg, M. & Jørgensen C. 2008. *Praktisk argumentation: grundbok i retorisk argumentation*. Åstorp: Retorikförlaget.
- Perelman, Chaïm. 2004. *Retorikens imperium*. Stockholm:Symposion.
- Sigrell, Anders. 2001. *Att övertyga mellan raderna*. Rhetor förlag.
- Sigrell, Anders. 2008. "Retorikens etik – och progymnasmatat" I: *Texter om svenska med didaktisk inriktning. Femte nationella konferensen i svenska med didaktisk inriktning*. Maria Lindgren et al (red.). Växjö University Press 2008, s. 200-220.
- Walton, D.N. 2001. Searching for the Roots of the Circumstantial Ad hominem. *Argumentation*, nr 15 2001.
- Walton, D. N. 1999. The Fallacy of Many Questions: On the Notions of Complexity, Loudness and Unfair Entrapment in Interrogative Theory. *Argumentation*: nr 13 1999. <https://doi.org/10.1023/A:1007780012323>
- Willard, Ch. A. 1989. *A theory of argumentation*. The University of Alabama Press.